फलसमयपर्य्यन्तस्थायिव्यापारजनकत्वज्ञानमप्यपेक्षितमिति नाहत्यक्रियाकार्यताधीरिति समुदायार्थः"।

एवं शुचित्वतत्कालादिरूपकर्त्तृविशेषयुतस्यापि नियोज्यत्वम् अत्र को नियोज्यः इत्याकाङ्क्षयोत्थापितस्य शुचितत्तत् कालजीवित्वादेरधिकारिविशेषणस्य नियोज्यताप्रयोजकत्वात् इत्याकारे विस्तरः। [द्वकारिणि त्रि०।

नियोद्धृ पु० नि+युध–तृच्। १कुक्कुटे राजनि० २बाहुयु-

निर् अव्य० नॄ–क्विप् न दीर्घः। १वियोगे २अत्यये ३आदेशे ४अतिक्रमे ५भोगे ६निश्चिते च गणरत्नमहो०। तत्र यथाक्रममुदाहृतं च यथा १निःसङ्गः २निर्मेघम् ३निर्देशः। ४निष्क्रान्तः ५निर्वेशः। ६निश्चितम्। ७निषेधे मेदि० निर्मक्षिकम्। अयं शब्दः प्रादिः सान्तः रान्तश्च "निसस्तपतावासेवने" पा० ८।२।१२० सूत्रे निस इति निर्देशात् निष्कृतं दुष्कृतमित्युदाहृत्य "इदुदुपधस्य सकारस्य यो विसर्जनीयः" इति भाष्योक्तेश्च सान्तत्वम्। "निरः कुषः" पा० ७।२।४६ सूत्रे निर इति निर्देशात् रान्तत्वम्। एवं दुस् दुर् सान्तोरान्तश्च दुष्कृतमित्यत्र भाष्योक्तेः सान्तत्वम् "सुदुरोरधिकरणे" वार्त्ति० सूत्रे सुदुरोरिति निर्देशात् रान्तत्वम्। उपसर्गगणसूत्रे तु तन्त्रोच्चारितः" मनोरमा।

निरंश त्रि० निर्गतोऽंशात् निरा०त०। सूर्यभुज्यमानराशेः प्रथमे राशेस्त्रिंशांशरूपे भागे तद्राशिभोगस्य अंशशून्यत्वात् तथात्वम्। "राशेः प्रथमभागस्थः निरंशः सूर्य उच्यते" ज्योतिषम्। २रवे राश्यन्तरसंक्रान्तिदिने रघु०। निर्गतो भागो यस्य प्रा० ब० वा कप्। ३भागरहिते च। "पतितस्तत्सुतः क्लीवः पङ्गुन्मत्तको जडः। अन्धोऽचिकित्स्यरोगार्त्तो भर्त्तव्यास्ते निरंशकाः" याज्ञ० "निरंशौ क्लीवप्रतितौ जात्यन्धबधिरौ तथा" मनुः। अनंशौ वेति पाठः

निरक्ष त्रि० निर्गतः अक्षस्तदुन्नतिर्यस्मात् प्रा०ब०। अक्षोन्नतिशून्यदेशे स च देशः सू०सि० उक्तो यथा "समन्तान्मेरुमध्यात् तु तुल्यभागेषु तोयधेः। द्वीपेषु दिक्षु पूर्वादि नगर्यो देवनिर्मिताः। भूवृत्तपादे पूर्वस्यां यमकोटीति१ विश्रुता। भद्राश्ववर्षे नगरी स्वर्णप्राकारतोरणा। याम्यायां भारते वर्षे लङ्का२ तन्महती पुरी। पश्चिमे केतुमालाख्ये रोमकाख्या३ प्रकीर्त्तिता। उदक् सिद्धपुरी४ नाम्ना कुरुवर्षे प्रकीर्त्तिता। भूवृत्तपादविवरास्ताश्चान्योन्यं प्रतिष्ठिताः। ताभ्यश्चोत्तरगो मेरुस्तावानेव सुराश्रयः। तासामुपरिगो याति विषुवस्थो दिवाकरः। न तासु विषुवच्छाया नाक्षस्योन्नतिरिष्यते। मेरोरुभयतो मध्ये ध्रुवतारे नभःस्थिते। निरक्षदेशसंस्थानामुभये क्षितिजाश्रये। अतो नाक्षोच्छ्रयस्तासु ध्रुवयोः क्षितिजस्थयोः। नवतिर्लम्बकांशास्तु मेरावक्षांशकास्तथा"।

निरग्नि पु० निर्गतोऽग्निस्तत्साध्यकार्यं यस्मात् प्रा०ब०। श्रौतस्मार्त्ताग्निसाध्यकर्मरहिते द्विजे "एकोद्दिष्टं सदा कुर्य्यात् निरग्निः श्राद्धदः सुतः" उशनाः "वीरहा वा एष देवानां भवति योऽग्निमुद्वासयते" श्रुतौ अग्नित्यागस्य पुत्रहत्यातुल्यपापजनकत्वमुक्तम्। उपपातकशब्दे निरग्नितादोष उपपातकत्वेन मनुनोक्तो दर्शितः।

निरङ्कुश त्रि० निर्गतोऽङ्कुश इव प्रतिबन्धको यस्य प्रा०ब०। १प्रतिबन्धशून्ये २अनिवार्य्ये जटाध० "विक्रयार्थं हि यो हन्यात् भक्षयेद्वा निरङ्कुशः" भा०अनु०३६०८श्लो०। "निरङ्कुशाः कवयः"। "कुवलयदृशां वामः कामो निकामनिरङ्कुशः" गीतगो०।

निरङ्ग त्रि० निर्गतमङ्गं यस्य प्रा०ब०। १अङ्गहीने २रूपकालङ्कारभेदे न० सा०द० अलङ्कारशब्दे ४०२पृ०दृश्यम्।

निरङ्गुल त्रि० निर्गतमङ्गुलिभ्यः प्रा०त० अच्समा०। अङ्गुलितोनिर्गते। [निरुदकादि० अन्तोदात्ततास्य।

निरजिन न० निर्गतमजिनात् प्रा०त०। अजिनात् निर्गते

निरञ्छन न० शालाङ्गोपायाभ्यासरज्ज्वाः प्रथमे षष्ठे भागे कर्त्तव्ये लक्षणभेदे शालाङ्गमुक्तं परिशिष्टे "विंशत्यरत्निः शाला स्यात्तदर्द्धेन तु विस्तृतेति" तत्साधनोपायश्च "प्रमाणार्द्धं वाभ्यस्याभ्यासषष्ठे लक्षणं करोति तन्निरञ्छनमिति अत्र विंशत्यरत्निर्मूलरज्ज्वुः दशारत्निरभ्यासरज्ज्वुः तस्याः प्रथमे षष्ठे भागे निरञ्छनम् तस्या अर्द्धे पञ्चारत्निमिते श्रोण्यङ्कनार्थमिति" कात्या०श्रौ० ७।१।२४ कर्कः।

निरञ्जन त्रि० निर्गतमञ्जनं कज्जलं तदिव समलमज्ञानं वा यस्मात् प्रा०ब०। १कज्जलरहिते नेत्रे २दोषरहिते ३अज्ञानशून्ये परमात्मनि पु० "तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय निरञ्जनं परमं साम्यमुपैति" मुण्डकोप० "निरवद्यं निरञ्जनम्" श्वेता०। ४शिवे पु० "दीर्घरोमा दीर्घभुजो दीर्घबाहुर्निरञ्जनः" हरिवं० २२७अ० शिवनामोक्तौ।

निरति स्त्री नितरां रतिः, नि+रम–क्तिन् वा। अत्यन्तरतौ।

निरतिशय पु० निर्गतोऽतिशयो यस्मात् नितरामतिशयो वा। १अत्यन्तातिशये २स्वापेक्षयातिशयशून्ये ३परमेश्वरे